

ÉVFORDULÓK

Debreczeni Márton bányamérnök és költő emlékezete

2001-ben emlékeztek halálának 150. évfordulójára, 2002-ben pedig születésének bicentenáriumi ünnepeit tartották. Szülőfalujának, a kalotaszegi Magyargyerőmonostornak szép és bensőséges ünnepéről előző számunkban már beszámoltunk. Milyen is volt Debreczeni Mártonnak, ennek a kiváló tudósnak és méltatlanul elfeledett költőnek az élete és dolgos működése, egy olyan emberé, akiről – mint Gazda István megjegyzi - hasonló hőskölte-mény írható, mint amilyet maga is papírra vetett.

A család

Debreczeni Márton – Erdély egyik legzseniálisabb szülőtte, ahogy őt híres történétírónk, Kőváry László nevezte –, 1802. január 25-én született a Kolozs megyei Magyargyerőmonostoron (románul Manastireni), Debreczeni János fazekasmester és magyarvalkói Lőrincz Erzsébet hatodik gyermekeként. Születésekor már csak Erzsébet és Kata nevű nővérei éltek. Később még öt testvére született.

A Debreczeni-ház, melyben a falu híres szülőtte napvilágot látott, olyan lehetett, mint ahogy a régi kalotaszegi házat Jankó János a XIX. század végén leírta: szalmás, púpos tetejű, melynek ajtaja fasarkon fordult, fakapcsa fakulccsal zárult. Paulai Viktor helybeli lelkész közléséből pedig konkrétan azt is tudjuk, hogy Debreczeni szülőháza egy szobából és egy kamrából állt, és még lebontása előtt is kéménytelen volt. Versényi György 1899-ben a házról azt írja, hogy „*ma is megvan a papilak alatt s nem is rozoga állapotban. De mai tulajdonosa, Imre Jankó András le akarja bontani, ha már az őszön le nem bontatta.*” A régi házat a helyére épített és ma is álló „új” ház homlokzatán található évszám szerint valójában már 1897-ben lebontották. A régi Debreczeni-ház, a Debreczeni-porta a Kemény-udvar – a későbbi papkert – tövében, két patak találkozásánál, egy nagy sziklához lapulva, az ún. Sikátor utcában feküdt.

A család származása, illetve eredete már nem határozható meg ilyen pontosan. Debreczeni Márton édesapját, mint már említettük Jánosnak hívták és ezt a nevet viselte nagyapja is, aki 1790. december 6-án halt meg Magyargyerőmonostoron 67 éves korában. Az ő neve két helyen is olvasható a falu ősi templomában: a papné székén, mint egyházfi (1758) és a régi karzat alján található íráson kurátorként. Az írás a következő: „*Ez az kar készült, Debreczeni János Kurátorságában, Kolosvári Lőrincz János Által*”. Ez a régi vagy nagykar az egyház számadáskönyve szerint 1780-ban készült. A számadáskönyvből az is kiderül, hogy Debreczeni Márton nagyapja 1777 és 1780 között volt a református egyház kurátora. Annyi az ismert adatokból is bizonyosnak látszik, hogy az édesapa 1773-ban már Magyargyerőmonostoron látta meg a napvilágot, de az 1723-ban született nagyapáról ugyanezt már nem állíthatjuk.

A XIX. század végén élő családtagok eredetükről úgy emlékeztek, hogy „*őseik idegenből száadtak oda*”, Monostorra. Mi magunk jelenleg azt feltételezzük, hogy id. Debreczeni János vagy annak édesapja (Márton dédapja) vándorolt be a faluba, mégpedig a közeli Kispetriből. Ebben a kis kalotaszegi faluban már a XVII. század végén ott lehettek a Debreczeniek, mert a család két felnőtt tagja, Debreczeni István és Márton innen állt be 1704 őszén az erdélyi kuruc hadseregbe (gróf Csáky László ezredébe). Az 1713-as Kolozs vármegyei összeírásban talán az előbb említett István mellett, a falu lakosaként szerepel Debreczeni János és Tamás. Az összeírók ugyanekkor Monostoron nem találtak Debreczenit, úgyhogy azok a faluban csak valamikor 1713 után – és mindenképpen 1758 előtt – jelenhettek meg. (A XVIII. század elején csupán Kispetriben honos család a következő században már több közeli faluban, Nagypetriben,

Bábonyan és Farnoson is megtalálható.) Debreczeni ősei tehát valószínűleg Kispetriből származtak át Magyargyerőmonostorra, de a család neve jelzi régebbi származási helyét.

A paraszti sorban élő Debreczeniek úgy tűnik valamikor – talán Erdélybe való bejövetelük előtt – a nemességhez tartoztak, és később süllyedtek le a jobbágyok közé. Egy, a nemesi származást alátámasztani látszó eredeti nemeslevél már volt Debreczeni Márton kezében. A nemességet eszerint Rudolf magyar király adományozta 1578. február 21-én Debreczeni István ónodi harmincadosnak szolgálatai jutalmául. A családi elbeszélés szerint a nemeslevelet valamelyik ős „beitta” vagy szegénysege miatt eladta, és Debreczeni Márton volt az, aki aztán visszaváltotta 100 forintért Déván, egy özvegyasszonytól. Sok nemesi család süllyedt idővel jobbágysorba, mert nem tudták nemességüket igazolni, illetve elvesztették mindenüket. Elképzelhető, hogy a magyargyerőmonostori Debreczeni-családnál is így történt, noha bizonyítható leszármazás híján ez nem kétségtelen. – Mindenesetre Debreczeni Márton az 1578-ban adományozott, a fehér liliumot karmaiban tartó, hármashalmon ágaskodó országlánt ábrázoló nemesi címerral sájt pecsétnyomót készíttetett, és ezzel pecsételte le 1849-ben hivatalos, miniszteri biztosi leveleit.

Kétségtelen viszont, hogy Debreczeni szegény fazekascsaládból származott. Már nagyapja fazekasmester volt és az lett apja és István nevű nagybátyja is (később Pál öccse és Máté nevű unokatestvére stb.). Legidősebb fiúgyermekként a családi mesterség folytatása várt rá, de egy baleset megakadályozta ebben. Az történt, hogy a kis Marci jobb hüvelykujját harangozás közben a harang elszakította, összeroncsolta. De ez a baleset egyúttal megnyitotta számára az iskolai tanulmányok folytatásának lehetőségét.

Tanulóévek

Iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd 1813 őszén szülei beadták a kolozsvári református kollégiumba. Egy évtizedet töltött a híres alma materben. Az alsóbb osztályok után elvégezte a bölselet és törvénytant összes, valamint a teológia első évfolyamát. Felső évesként – tanulmányai mellett – az alosztályok görög irodalom korrepetitora volt. Emellett még magántanítószkodott is. Tanárai közül Debreczenire főként Méhes Sámuel és Szilágyi Ferenc volt nagy hatással. Kolozsvári diákéveiben kezdett el verselgetni, melyről két kötetnyi költemény tanúsodik. Ő írta meg 1818-ban az első, nyomtatásban megjelent román katonabúcsúztatót. Versei a diákság körében ismertek és közkedveltek voltak. A felsőbb osztályokban együtt tanult pl. Herepei Károllyal, a későbbi neves református lelkésszel, és Pataki Dániellel, kora leghíresebb erdélyi orvosával. Mindkettővel élete végéig jó barátságban volt. Debreczeni – figyelembe véve kollégiumi felsőbb tanulmányait – a lelkészi, a tanári vagy az ügyvédi pályára készülhetett. Pályaválasztására végül egy élmény gyakorolt döntő hatást. Utolsó iskolai évében Désaknára került, ahol Berényi Imre sóbányanagy és a bányatisztek körében ünnepelve döntötte el, hogy bányász lesz. *„Soha egy testületnél is oly barátságos, oly jóérzelmű emberekre nem találtam”* – mesélte utóbb barátjának. *„Ezek az elsőtől utolsóig hivatali rang, születés, s más megkülönböztetés nélkül mint testvérek látszanak együtt élni. Volt köztök egy szájos víg ember, ki mindenképen igyekezett rábeszélni: hogy menjek Selmeczre, legyek kamarai hivatalnok; ennél bizonyosabb kenyér nincs; szegény ember ha esze van és szorgalmas, ott leghamarább elémeget. Azt hittem, hogy legalább is második ur a háznál, később megtudám, hogy hivatali írnok. Ez egyformaság nagyon tetszett nekem.”* Debreczeni döntését meghozva félbeszakította teológiai tanulmányait és 1823. május 9-én kivette végbizonysítványát, melyben többek között a következők olvashatók: *„Minden egyes tantárgyban első volt a kitűnők között. A zenében és a műfestésben is dicséretes előhaladást tett. (...) Kiváló észtehetsége, szorgalma, erkölcsi tisztasága, előljáróival szemben tanúsított engedelmsége dicséretes ajánló tulajdonai; és hisszük, hogy ezen ifju a jövőben a hazának hű és munkás polgára leendő.”* Az elvárásoknak Debreczeni elkövetkezendő életében hatványozottan megfelelt.

A 21 éves fiatalember a híres selmeci bányászakadémiára jelentkezett és a beiratkozásra szóló engedélyt 1823. augusztus 9-én meg is kapta. Az előadások azonban csak november elején kezdődtek, úgyhogy a még közbe eső három hónapot Debreczeni Márton leendő hivatása megismerésére fordította. Ezért Bukovina felé vette az útját, ahol a Jakovina közelében fekvő Fundu Moldovi nevezetű faluban, a Mancz-féle réz- és vasbányáknál a rendelkezésre álló időt új ásványerck keresésével töltötte. A bányászak köszönés: *Jó szerencsét!* neki valóban szerencsét hozott, mert egyedül ő talált új ásványérre, amit aztán a nevére kereszteltek. A bányatulajdonos látva az ifjú tehetségét felajánlotta, hogy állja tanulmányai költségét, ha ő kötelezi magát

arra, hogy az akadémia végeztével szolgálatába lép. Debreczeni a kecsegtető ajánlatot – mivel csak „*honában s honának*” kívánt szolgálni – nem fogadta el.

Selmeci bányászati tanulmányait 1823 novemberében kezdte meg. Olyan neves professzorok tanították, mint Schittko József és a korábban a bécsi egyetemen oktató Wehrle Alajos. Az akadémia két és fél év alatt végezte el kitűnő eredménnyel, mégpedig úgy, hogy szegénysége miatt az utolsó két év tanulmányait egy tanév alatt teljesítette. Tette ezt olyan kiváló eredménnyel, hogy az Udvari Kamara az erdélyi kincstár javaslatára 1825. július 23-án elrendelte a selmeci kamaragrófságnak, hogy erdélyi önkéntes bányagyakornokul eskettesse föl. Nem sokkal később, mivel nem állt rendelkezésre rendszeres akadémiai segélypénz, még akadémiai tanulóként kinevezték napidíjas radnai olvasztómesterré. Selmeci tanulmányait 1826 februárjában fejezte be. Bár végzettsége alapján Debreczeni Márton bányamérnök lett, valójában polihisztor volt. A real tudományok mellett a humán tudományok is nagy tudással rendelkezett. Nemcsak jó költő, hanem pl. kitűnő szónok is volt. Emellett még nagyszerű zenei tehetséggel bírt: hegedűn, zongorán és hegyi kürtön (*waldhorn*) tudott játszani. Utóbbin diákként a Kolozsvári Nemzeti Színház zenekarában, később baráti összejöveteleken még hivatalnok korában is szívesen játszott. Mindezekon kívül kiváló nyelvérzékéről tanúskodik, hogy hét nyelven beszélt: latinul, görögül, románul, németül, olaszul és franciául, valamint szlovákul, amit selmeci diákévei alatt sajátított el.

Az egyetlen erdélyi bányász

Debreczeni radnai hivatali állását 1826 áprilisában foglalta el. Itt szövődött házassága Láhner Terézszel, akitől 8 gyermeke született. Radnán kezdte el írni *A kióvi csata* című eposzát. Első állomáshelyén nem maradt sokáig, 1827 februárjától már a Hunyad megyei Csertésen dolgozott helyettes kohóellenőrként. Kezdetben elég kevés fizetést kapott. Erről 1828-ban, Nagy József barátjának így panaszkodott: *„Két esztendeje mult hogy fizetségem még semmi se lágyobbult. A Csertési Kohók füstjei közt állok, és mint substitutus érzeket próbálok. Az igérték hogy majd nagy jutalom vár ha a substitutio egyszer végére jár. Ládd így biztatnak, mint katona szolgáját csak emelje nehéz bornyutarisnyját.”* Debreczeni bármennyire is csalódott volt, tettere készsége ez nem csökkentette, sőt újításaival csakhamar nyereségesse tette az addig veszteséggel működő csertési kohót. E tevékenységét háromszori ünnepélyes kamarai dicsérlettel és egyszeri 400 Rft-os pénzbeli jutalommal ismerték el. A tehetségét felismerő kincstári vezetés 1829. december 28-án az erdélyi bányászat központjába, Zalatnára helyezte. Debreczeni Márton zalatnai működésével – biztosan állíthatjuk – új és virágzó korszaka kezdődött az Erdélyi Érchegység bányászatának és kohászatának. 1830-as évekbeli munkásságánál a szerteágazó felhalálói tevékenységét kell hangsúlyoznunk. Gróf Mikó Imre erről így írt: *„A bányászati egyetemes állapotokat, a mint a hivatali fokokon feljebb feljebb haladt, azonnal felismerte, és kimutatván a jót és használhatót, a tudomány jelen állásával egyezői, felfedezte, megszüntetni ajánlotta, kérte az ellenkezőt. Mejjén látó esze, a legjelesb szakkönyvek, kormányi költségen tett egy pár műutatás, és szakadatlan buvárkodásai segélyével azonnal kijelelte a javítandókat, ki a javítás módját s eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit s mutatta fel számainak igazságát, combinatióinak alaposságát, míg meghallgattatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek.”*

Debreczeni zalatnai éveit kohóellenőrként kezdte, és mint ilyen a sok ágazatú olvasztási kezelést irányította. Egy 1841 körül készített jegyzetében saját zalatnai működésével kapcsolatosan a következőt emelte ki: *„Mint Zalatnai Ellenőr a vegytani elveknek a gyakorlat mezején átvivés által az egész Kohászatban egy újabb irányt adott.”* Nagy haszonnal járó munkáját az Udvari Kamara azzal honorálta, hogy fizetését 1832. május 27-én kibocsátott rendeletével, 150 forinttal kiegészítette. 1832-ben kinevezték a kőrmöcbányai kohókészletnek tartalmának megvizsgálására udvari végzés által kiküldött biztosság tagjává. Ekkor bejárta az alsó- és felső-magyarországi kohóműveket, sőt a Bécs melletti Nussdorf kénsvagyárát is megtekintette. Debreczeni munkájával messzemenőleg elégedettek voltak, amit jól mutatott az, hogy 1833. május 11-én kohónaggyá és igazgatósági ülnökké léptették elő. Ezt követően megbízták az offenbányai olvasztó megjavításával. Tevékenysége eredményeként az olvasztó megújult és nyereségesse vált (1833,1834). Debreczeni Márton zalatnai működése alatt nemcsak megjavította a meglévő olvasztókat, hanem két új magas-olvasztót is épített, és ezeknél alkalmazta először gyakorlatban az általa feltalált csigafúvókat. E kohók kiszolgálására és a bányászat megkönyvitésére 14 lőerős gőzmozdonyt tervezett, melyet 1837-ben Máriazellben készítettett el. Erdély első gőzgépjét 1838-ban helyezték üzembe.

Debreczeni találmányok és újítások sorával állt elő. Ő használta fel elsőként a kohóknál felhalmozott kéntartalmú salakokat kénygyártásra, és ő használta ki először tudományos alapon a tüzelőanyagok égési melegét a kohászatban. A zalatnai kohóknál ő kezdte meg a vasgálic gyártását, amivel egy új ipari és kereskedelmi cikket teremtett hazánkban. Ezenkívül a hazai viszonyoknak megfelelően javította a beváltási rendszert és a bányászat érdekeit figyelembe véve szabályozta az olvasztási költségeket. Debreczeni az ezüsttisztítónál végzett javításai által, valamint azáltal, hogy a kincstári erdőkben használatlanul fekvő ágákat és gallyakat az ezüsttisztítónál értékesítette, rengeteg fát és ölmet takarított meg. Legnagyobb találmánya az olvasztás folyamatát megkönnyítő csigafúvója volt, mely Európa-szerte ismertté tette a nevét. Csigafúvója a korábbi csigafúvókhoz képest csak fele annyi hajtóerőt kívánt. Évekig foglalkozott vele: számításokat végzett, kísérletezett, sőt az ellenőrzés és összehasonlítás kedvéért barátaival (pl. a már említett László Józseffel) is kísérleteket végeztetett. Végül is a tökéletesített csigafúvót csaknem az összes erdélyi nagyüzemi kohónál bevezették, sőt az 1840-es évek elejétől kitűnő teljesítménye miatt már a külföldi legnagyobb kohóműveknél is alkalmazták, pl. a bajorországi Hammerau kohójánál (1842). Mitőbb a távol-keleti Fülöp-szigetek egyik rézolvasztójában is Debreczeni-féle csigafúvó működött. A feltaláló találmányáért évente 200 pft tiszteletdíjat kapott. A csigafúvó jelentőségét Kövály László *Erdélyország statisztikája* c. művében eképpen fogalmazta meg: „*E találmányféle ... igazán becsületünkre válik, minthogy eddig a derek Rómával abban leheténk vetélytársak, hogy mi is mint ők mi újat se találtunk fel.*”

A sok-sok találmány, reform jelentős mértékben fellendítette Erdély bányászatát és főként kohászatát. Debreczeni Márton működése nyomán csak az erdélyi ezüstolvasztók több, mint tizenkétszeres haszonra tettek szert: míg 1821 és 1830 között 22 245 pft-ot, addig 1831 és 1840 között már 252 627 pft-ot jövedelmeztek, mégpedig úgy, hogy a zalatnai gőzgép és az offenbányai olvasztók 50 000 pft-ba kerültek. Teljesítményének újabb elismeréseként 1839-ben – Fillenbaum Ferenc zalatnai adminisztrátor erdélyi kincstári tanácsossá való kinevezését követően –, 37 évesen ő lett a zalatnai összes művelési ágak feje, bányatanácsosi címmel bánya-, kohó- és uradalmi igazgató. E minőségében alája tartoztak: a zalatnai pénztár és aranyváltás, az abrudbányai, topánfalvi, csertési, aljárjai, oláhpiáni és körösbányai aranyváltások, a zalatnai, offenbányai, csertési és radnai kohóhivatalok, a zalatnai, csertési, offenbányai és abrudbányai kémlohivatalok, a zalatnai, abrudfalvi, topánfalvi, offenbányai és csertési erdőhivatalok, valamint a zalatnai udvarbírótság, uradalmi pénztár és a zalatnai, abrudbányai, topánfalvi és offenbányai ispánságok.

Adminisztrátori kinevezése után néhány hónappal, 1839. augusztus 26-án – zalatnai állását fenntartva – kamarai biztosként megbízták a vajdahunyadi vasmű szabályozásának irányításával. A vajdahunyadi vasgyártás újjászervezése valójában már 1837-ben kezdetét vette, melynek szükségességét közvetlenül az váltotta ki, hogy a gyár legnagyobb nagyolvasztója, a toplicai, 1837. január 15-én teljesen leégett. A kincstár az ügyben azonnal összehívta az adminisztráció összes vasgyári főnökét. Az általuk alkotott bizottság elnöke és előadója Debreczeni Márton lett, akinek javaslatára a bizottság a toplicai nagyolvasztó újrakiépítése helyett, a govasdiai nagyolvasztó modernizálása és bővítése mellett döntött. A govasdiai vasgyár modernizálásával – mely a reorganizáció első ütemét jelentette – 1838 szeptember végére készültek el. Az új ill. megújított nagyolvasztókat Debreczeni csigafúvóival szerelték fel. 1839-ben elkezdődött a szabályozás második nagy üteme. A további govasdiai beruházásokon kívül a vajdahunyadi kerület többi bányáinak felújítására is sor került. Debreczeni 1840. július végén fejezte be vajdahunyadi munkáját. Itteni működése során deklarálta az a cél vezette, hogy az erdélyi ipar oly irányba fejlessze, hogy az „*oly követeléseknek is megfelelhessen, melyekért eddig külföldre szorultunk*”. Végül a rendezés során a gyárnak nemcsak mennyiségi, de minőségi termelését is megjavította, melynek köszönhetően sikerült – fenti célját elérve – a hazai piacokat előzőlő külföldi vasgyártmányok nagy részét kiszorítani és bizonyos gyártmányok tekintetében az ellátást kizárólagosan magyar termékekkel biztosítani. Debreczeni e tárgyban *Über das Vajdahunyader Eisenerzen und die Mittel den ertragsfähigen Bestand desselben dauerhaft festzustellen* címmel 315 oldalas elaborátumot írt. Vajdahunyad és környéke bányászatának és kohászatának fejlesztése az 1840-es években tovább folytatódott, de ezt Debreczeni már az erdélyi kincstár központjából, Nagyszébenből irányította.

1840 januárjában ugyanis herceg Lobkowitz Ágost, az Udvari Kamara elnöke, miután báró Gerliczi Fülöp nyugdíjazásával a kincstár egyik előadó tanácsosi állása megürült, – gróf Rhédey Ádám, kincstári elnök javaslatára – kinevezte őt kincstári ideiglenes előadóvá, és el-

rendelte, hogy e minőségben az összes kohászati, következőképp a vaskezelési ügyeket is vegye át, azaz az összes bányászati ügyek közté és Fillenbaum Ferenc kincstári tanácsos között legyenek megosztva. Gróf Nádasdy Ferenc kincstári alelnök a kincstári tanács január 28-i ülését követően arra kérte Rhédeyt, hogy még Debreczeni Szebenbe érkezése előtt úgy intézkedjék, hogy Fillenbaum kezében a bányászati, pénzverési és pénzváltási ügyek maradjanak, Debreczeninek pedig a kohászati, vajdahunyadi vaskezelési és bányászterdeszeti ügyek jussanak, melléje adván Sófalvi Elek titkárt, Conrád György fogalmazót és Antos József bányagyakornokot. Debreczeni Márton új hivatalát, elhúzódo vajdahunyadi munkája miatt csak 1840. augusztus 5-én tudta elfoglalni. A következő nyolc esztendőben főként szervezői tevékenysége által gyakorolt nagy hatást Erdély gazdaságára. Kitűnő hivatalnok és szervezőképességéről, munkaszeretetééről egykori kollégiumi társa és barátja, Herepei Károly vízaknai lelkész így ír: *„A Pegasus nem való járomba s azt tartják a Genie nem tudja hona hivatal mindég egy vágásban döcögő szekerét. Ha ez igaz, – Debreczeni kivétel volt. Nálánál munkásabb, kitaróbb s hivatalának inkább élő egyén soha sem volt, mert nem lehet. (...) Soha sem látogathattam meg úgy, hogy asztala mellett actákkal elborítva ne találjam. Rend szerint nem otthon, de hivatali szobájában dolgozott, hol jó reggeltől késő estig – az egyszerű ebéd egy oráját kivéve – mindég elvult foglalva.”* Debreczeni sokszor vacsoráját is hivatalába kérte, sőt többször ott is aludt. Nagyszombati éveiben a Disznódi utca 143 sz. alatt egy emeletes házat bérelt. Népes családjával az emeleten lakott. A földszintet üresen hagyta és szegény napidíjasoknak és írkokoknak adta ki ingyen.

Debreczeni Márton az uralkodó 1842 februárjában március elsejei hatállyal valóságos erdélyi kir. kincstári tanácsossá nevezte ki. (Ezzel ideiglenes előadói státusa megszűnt, de hatásköre nem változott.) Szakmai munkásságát az előléptetéseken és kamarai dícséreteken kívül elismerték: Zaránd vármegye, mely táblabírájává és Abrudbánya, mely tiszteletbeli polgárává választotta. Abrudbánya Tanácsának és bányásztesküdt közösségének ezen elismerést 1842. március 13-án írt levelében a következőképpen köszönte meg: *„Fogadják új polgártársok áldáidvezetét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért ver, s kinél ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jó szándék és az igyekezet buzgósága, úgy a föld kereségén a honi bányászat mind anyagi, mind szellemi tekintetbe a legmagosabb fokon állana.”* Debreczeni Márton bokros hivatali teendői mellett alkalomadtán a társadalmi életben is szerepet vállalt: az 1845-ben megalakult szebeni magyar kaszinó elnökeként, valamint az erdélyi református egyház szebeni főgondnokaként és az egyházi főtanács ülnökeként.

Debreczeni az 1840-es években az egész erdélyi bányászatnak lendületet ad. Nincs olyan reform, hol ő, vagy mint kezdeményező és folytató, vagy mint segítő és végrehajtó ne volna jelen. Kivételes szervező egyéniség volt, akinek figyelme Erdély valamennyi bányájának vezetésére kiterjedt. Az igazgatók naponkénti feljegyzéseit legalább negyedévenként bekérte, hogy működésük menetébe, bányáik belső életébe tüzetesen bepillanthasson. Időnként a helyszínrre kiszállva irányította és ellenőrizte a munkafolyamatokat. Beosztottjait és kartársait alapos és kreatív munkára sarkalta és a legnagyobb örömmel segítette őket, ha valami újítással vagy életrevaló gondolattal álltak elő. A túlzott bürokráciával szemben az ügyeket gyorsan és ténylegesen előrevívó ügyintézésért dolgozott, pl. a különböző formulárok egyszerűsítésével vagy utasítások készítésével. Jelentős üzemszervezői tevékenységének egyik fennmaradt emléke *Az erdélyi bányászati igazgató és segéd személyzet részére adandó utasítás tervezete* című munkája.

A hivatali papírmunka mellett kísérletező tudós tevékenységre alig jutott ideje. A kísérleteket ezért általában nem saját maga végezte, hanem útmutatásai szerint egy arra alkalmas személy. 1845-1846-ban pl. a zalatnai kohónál folytak kísérletek a nyersrez ezüstletlenítésére Reinbold Antal kohómester vezetésével. Kincstári tanácsosként dolgozta ki egyik legjelentősebb újítását, azt, hogy hogyan lehet az erdélyi sóbányáknál a hánýóra hordott, szennyezett, tisztátalan sótörmelekeket szódagyártásra felhasználni. Idevonatkozó eljárásáról Paul Meissner, a bécsi polytechnikum tanára elismerően így nyilatkozott: *„Úgy találom, hogy Debreczeni tanácsos urnak tisztátalan konyhasóaprolékból szükséggyártásra intézett tervében minden, mit a tudomány e tekintetben nyújthat, legnagyobb gondnal összeállítva, s oly célszerűleg méltatva van, miszerint ki kell mondanom, hogy a tervet merőben célszerűnek tartom, s meggyőződéde vagyok, hogy a feladat megoldása a legjobb kezekben van.”* A nagy érdeklődés és elismerés ellenére Debreczeni ezen eljárása nem jutott el a megvalósításig.

Debreczeni Márton szebeni éveit alatt sokat tett a bányászati szaknyelv magyarosításáért is. A Magyar Tudós Társaság elnöke, gr. Teleki József 1841. július 2-án írt levelében fölkérte gróf

Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati *műnyelv* magyarosításában támogassa a Társaságot. Nádasdy ezt követően az Erdélyben használatos szakszavak és kifejezések összegyűjtését kérve levelet intézett az e tárgyban jártas bányatisztekhez. Debreczeni is munkához látott: szakszavakat gyűjtött és alkotott. Nádasdy végül a kincstárhoz beérkező szógyűjtemények megvizsgálásával és összeszerkesztésével őt bízta meg. 1842–1843 folyamán három szótárszerkesztményt is készített: a *Bányászati műszótár* címet viselő német-magyar szakszótár, töredékes mű (A-T); teljes, de nem véglegesített szótárszerkesztménye, *Sóbányászati német-magyar műszótára*; az ún. Debreczeni-féle bányászati szótár a *Német-magyar bányászati műszótár* című, késznek tekinthető munka.

Eme sokoldalú munkásságot gróf Mikó Imre, aki kincstári elnökként 1847-től Debreczeni felettese volt, a következőképpen méltatta: *„Ime mint ölelte fel alkotó talentuma az egyetemes bányaugyet; mint terjesztelte ki munkásságát e nemzeti és státuszgazdászati ipar minden ágaira; hogy észrevett minden hiányt, minden tökéletesíthetőt, s mennyire képes volt széles ismeretei s ügyes tapasztalata által, hol baj jelentkezett, azonnal orvosált után látni! Képzeltetni mennyi s minő eredményei voltak egy ily tevékeny élet soha nem tágító fáradozásainak a kincstári jövedelmekre s általában a hazai bányászatra nézve. Szíve volt ő az erdélyi bányászok pangó testületének; életadó friss vért satnyult ereibe, rugékonyságot merev tagjaiba ő szívárogtatott; ő volt életelő lelke a szinte csak vegetáló organismusnak.”*

A szabadságharc hivatalnokai

Az erdélyi bányászat felvirágoztatásában és modernizálásában ily döntő szerepet játszó Debreczenit az 1848-1849-es szabadságharc sem hiányolhatta. Az uniót kimondó május 30-i országgyűlés a Magyarország és Erdély egyesítésének gyakorlati kimunkálására létrehozott Unió-bizottság tagjává választotta, ami annál is kitüntetőbb volt, mivel ő volt a bizottság egyetlen olyan tagja, aki sem az országgyűlési követekhez, sem pedig valamely méltósághoz nem tartozott. Az Unió-bizottság első ülését 1848. július 16-án tartotta meg. Debreczeni két nappal később, július 18-án este érkezett Pestre. Már a megérkezése utáni másnap megpróbált Kossuth Lajos pénzügyminiszterrel beszélni, de annak elfoglaltsága miatt első találkozásukra csak július 25-én este kerülhetett sor. A Kossuthtal való megbeszélés előtt néhány órával Debreczeni egy fontos tanácskozáson vett részt, melyről a következőképpen számolt be feleletésének, gróf Mikó Imrének: *„Egy tanácskormányban, mely Kossuth meghagyásából július 25-én, tehát még mielőtt vele beszélhettem volna, helyettes államalmi Titkár Duschek Ferencz, Bányászati osztályfőnök Trángous, uradalmi osztálytanácsos Ilkey s az én jelenlétembe Budán tartott, a fő nézetek abba központosultak, hogy az Erdélyi Kincstár által eddig kezelt ügyek négy fő szakokra :u:m: 1. Harminczadi, 2. S6, 3. Uradalmi, és 4. Bányászati felügyelőségekre osztassanak. A Harminczadi dolgokat felelet terek alatt vezető felügyelő, a Magyarországra már létező szabály szerint a kereskedelmi, a másik három hasonlóképpen felelős felügyelő pedig a pénzügy ministeriumtól fognak közvetlen függni.”*

Debreczeni e tanácskozás döntéseit alapul véve dolgozta ki Erdély új pénzügyigazgatását, azaz az erdélyi kincstár felügyelete alatt álló tárgyak és hivatalok rendezését, melyet az Unió-bizottság 1848. augusztus 15-i ülésén vita és módosítás nélkül fogadott el. Másnap, az erdélyi alapítványokról tett jelentésével tulajdonképpen befejezte tevőleges bizottsági munkáját. Kossuth Lajos igyekezett továbbra is maga mellett tartani az erdélyi bányaugyek legavatottabb ismerőjét, ezért augusztus 22-én István nádorral kinevezette pénzügyminiszteri tanácsossá a bányászati osztályigazgató mellé, évi 3000 forint fizetéssel. (Debreczeni a családi hagyomány szerint Kossuthal együtt nemzetőri szolgálatot is teljesített.)

Debreczeni Márton a bányászati osztály segédigazgatója lett. Kinevezése után rögtön megbízta Kossuth a távollévő Trángous Lajos osztályigazgató helyettesítésével. 1848. augusztus végén és szeptember elején így ő vezette az osztályt. Ezen időszakban folyt le a selmeci bányászakadémia felügyeletét és oktatási nyelvét illető vita. Báró Fötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848. augusztus 24-én rendeletet adott ki, amely kimondta, hogy az akadémia a jövőben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozik, és hogy a tanítás és az ügyvitel nyelve ezentúl a magyar lesz. Debreczeni Eötvös e rendeletére haladéktalanul elkészítette, és Kossuth elé terjesztette válasziratát. Ebben azt javasolta, hogy a Ludovikához hasonlóan a selmecbányai akadémiát is különleges szakintézetként kezeljék, hogy összes kiadását a magyar állam viselje és, hogy a pénzügyminisztérium igazgatása alatt álljon, mert a szakszerűség így biztosítható. Határozottan állást foglalt a német nyelvű tanulás lehetőségének fenntartása mellett, az idegen nemzetekkel való kapcsolatok, Selmecbánya város jövedelme fenntartása érdekében és magyar bányászati szaknyelv és szakirodalom hiányában, a bá-

nyászat folytatásához nélkülözhetetlen előiratok miatt. Összességében az előadások magyar és német nyelven való tartását javasolta. Eötvös ezután a Kossuth által jóváhagyott Debreczeni-féle javaslatnak megfelelő magyarázó rendelet kiadására kényszerült.

Debreczenit ez idő tájt rendelték fel szolgálatra Bécsbe, az Udvari Kamarához, amit ő azzal az indoklással utasított el, hogy előbb magyar, csak aztán hivatalnok és inkább hazájának szolgál. Viszont elindult Erdélybe „*családi viszonyai rendbeszedése végett*”, amire Duschek államtitkártól (október 17-én) négy hetet kapott. Már Erdélyben lehetett, amikor 1848. október 23-án a románok felgyújtották és kifosztották Zalatnát, tönkretéve a *mintabányászatot*, melyért Debreczeni Márton annyit tett. Megsemmisült az összes üzemi berendezés, épület, gép, Debreczeni összes alkotása. Ennél is szomorúbb hír lehetett számára, hogy a számos legyilkolt bányatiszt között – barátain és egykori munkatársain kívül – ott volt öccse, Ferenc és sógora, Frenzl Ferenc is. Debreczeni november közepén, végén térhetett vissza Erdélyből, mindenesetre december 3-án már Pesten volt és Rombauer Tivadar igazgató távollétében ő irányította a pesti állami fegyvergyárat. 1849. január 1-én a kormánnyal együtt ő is Debrecenre menekült. Minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a pénzügyminisztérium és a fegyvergyár gyors és sikeres átmenekítésében. Az izgalom, a bánat és a fáradtság következtében január 7-én agyvérzést kapott és csak négyheti ágyban fekvés és ápolás után gyógyult meg. Debreczenben egyébként egy Ranczenberger nevű polgárnál lakott. 1849 februárjában Csány László országos teljhatalmú biztos az erdélyi bányáügyek rendezését segített, Szentkirályi Zsigmond mellett Debreczenit is maga mellé rendelte Kolozsvárra. Időközben Duschek Ferenc államtitkár Gränzenstein Gusztáv bánsági főbányaigazgatót küldte Erdélybe, a bányászati ügyek rendezésére. Csány az előállt helyzetben elrendelte, hogy a három említett személy választmányilag dolgozzon együtt. Az így felállított bizottság gyors munkát végzett, mert április 20-i kelettel elkészült a Debreczeni és Szentkirályi által fogalmazott és aláírt terv, mely alapvetően Debreczeni Unió-bizottsági tervezetét követte. (A munka kidolgozásában szintén részt vevő Gränzenstein néhány nappal korábban elutazott Nagyváradra.) Az elfogadott rendezési tervet Csány László még aznap, április 20-án körrendeletben adta ki. Végrehajtását a bizottság, azaz Debreczeni és Szentkirályi azonnal megkezdte. A kormány azonban helyesebbnek tartotta ezt a munkát egyetlen felelős személyre bízni. A választásnál először Gränzenstein Gusztáv jött számításba, a megbízást azonban végül Debreczeni Márton kapta meg 1849. április 28-án. A kinevező rendelet és utasítás május elsején érkezett meg Kolozsvárra. Debreczeni ettől kezdve az oroszok kolozsvári bevonulásáig miniszteri biztosként irányította Erdély pénzügyi szervezetét. Biztosi működése alatt Kolozsváron, a Mátyás király szülőháza melletti (ma is álló) Tauffer-ház emeletén lakott. Az Erdélybe kiküldött teljhatalmú országos biztosokhoz való viszonyát utasítása nem határozta meg világosan, csak azt rendelte el, hogy Csány mellett működjen. Csányval több mint két hónapig dolgozott együtt. Csány nagyra becsülte Debreczenit, ami leveleiből nyilvánvalóan kiderül. 1849. április 8-án az Országos Honvédelmi Bizottmánynak pl. a következőket írja: *„Nagy örömmre szolgált Döbröczöni urat itt lehetni. Vele és általa a bányákra nézve legcélszerűbb intézkedhetek.”* Április 27-én Duschek pénzügyminiszternek így ír: *„Döbröczönit már elküldöm é napokban, ezt hozám az Isten küldte.”* Ehhez az időszakhoz is létezik egy nem elhanyagolható szájhagyomány. Balázs fia közlése szerint Debreczenit Kossuth 1849 áprilisában még Duschek Ferenc előtt felkérte pénzügyminiszternek, amit ő azzal az indokkal nem fogadott el, hogy a bányászat terén többet használhat hazájának, mint amennyit pénzügyminiszterként használna. Ezt a családi hagyományt sem támasztja alá (egyelőre) írott forrás, de a pénzügyminiszteri posztra szóló felkérés mégsem zárható ki, mivel Duschek 1850-ben készült emlékiratából tudható, hogy Kossuth őt formálisan csak nyolc nappal április 14-dike után kérte fel a miniszterségre. Duschek először nemet mondott, lehet, hogy ezután kérte fel Kossuth (esetleg mások mellett) Debreczenit. Mindenesetre Duschek a Pesti Császári Királyi Haditörvényesség előtt 1850. július 11-én tett vallomása szerint Kossuth nem idegenkedett a gondolatától, hogy mást nevezzen ki miniszterré és ezt a lehetőséget magának Duscheknek is felvetette. Elképzelhető tehát, hogy Kossuth Lajos kormányzó elnök – Duschek előtt vagy után – Debreczenit kérte fel a második felclős magyar kormány pénzügyminiszteri posztjának betöltésére.

A szabadságharc után

A szabadságharc leverése után Debreczeni Mártont perbe fogták és állásából elbocsátották. Népes családjával nagy szegénységben élt. Barátai és tisztelői (pl. gróf Mikó Imre vagy Kagerbauer Antal) támogatása mellett alkalmi munkákat vállalt. Többek között Rajka Péter

gépgyárossal dogozott, akivel 1850 tavaszán és nyarán „Kolosvár s vidéke határain” geognosztikai szempontú kirándulásokat tett. Rajkának az olvasztócsuprokhoz a legtűzállóbb anyagra volt szüksége, és ezt Debrecezen hosszú kísérletezésekkel fel is találta. Ez a tűzálló agyag az 1855. évi párizsi világiállításán nagy érdeklődést váltott ki. Tüzeléstechnikával ill. a fűtés hőtanával behatóbban 1849 késő ősztől kezdett el foglalkozni. Ennek során megszerkesztette hazánkban az első kétaknás kályhát. A kályhát – terveinek megfelelően – Kagerbauer Antal készítette el egy Veres nevezetű lakatossal, amit aztán Debrecezen 1849. december 15-én állított fel, illetve helyezett üzembe szobájában. Ezt követően kikísérletezte a leggazdaságosabb fűtési módszert.

Debrecezen Márton tehát egészen másként, de mégiscsak folytatta a családi mesterséget: a kályhakészítést. Idejének nagy részében félbe maradt szakmunkáin dolgozott pl. *A közönséges kohótan alapvonalai* c. művén, mely első magyar nyelvű kohászatunk.

Debrecezen 1851. február 13-án szállásadójának, a híres építész Kagerbauer Antalnak segítve a Magyar utcai református templom építéséhez szükséges épülettűt vizsgálta felül, amikor a nagy hidegben meghűlt és tüdőgyulladást kapott. A betegséggel gyenge szervezete és megtört lelke már nem tudott megbirkózni. Halálós ágyában fekvé, az őt február 16-án felkereső Ignác Mártonnak szomorúan mondta: „Meghalok barátom, családom sorsa öl meg. Tán jobb sorsra lettem volna érdemes.” Két nap múlva, 1851. február 18-án este 11 órakor halt meg Kagerbauer Sétatér (ma: Emil Isaac) utcai házában, ahogy a gyászjelentés írja: „vérvégi sorvadás után alig öt napig tartó rothasztó tüdőgyulladásban”. Debrecezen a ravatalon feküdt, amikor a rehabilitálását kimondó rendelet megérkezett. Temetéséről, az azon résztvevő Mikó Imre gróf többek között ezeket írja: „Temetése csendes, egyszerű, kevesektől sejtett jelentékű volt, mint élete. Ez évek sajnálatos halottakban dúsak valának - sajnáltabb, mint ő, alig lehetett. (...) Sok ismereteit, telldús életét és hasznos szolgálatait, csillogó szerencséjének tartott pályáját s tragikus végsorsát ismerő egy kis baráti sereg, minden osztály értelmesebbjeit, és az iskolák ifjúsága, lesújtott családjával egyesülve kísérelte őt végnyugalomra. De éppen amily parányi volt e kíséret eleinte, úgy nevedett a gyászmenet alatt. Kit temetnek? - kérdék az elmenők, s amint a nevet hallák, önkénytelenül csatlakozának.” Sirja a Házsongárdi temető délnyugati szegletében, Brassai Sámuel sirja közelében található. Kezdetben felírastalan kő jelezte sírját. 1855-ben Kagerbauer Antal saját költségén emelt Debrecezeninek neogótikus síremléket. A sír 1989-ig állt eredeti formájában, mindaddig, amíg Vadász Zoltán kolozsvári színesít, majd felesége (1994) bele nem temetkeztek. Ekkor a sír virágokkal díszített csúcsát eltávolították és helyére egy kőkeresztet tettek.

Debrecezen Márton halála után gróf Mikó Imre kérésére fiai, Kálmán és Balázs, összeszedték több csomóban fekvő iratait és átvitték a grófhhoz. Ő átnézve a hagyatékot rálatálta Debrecezen eposzára. Miután a tizenhat énekes, „A kióvi csata” címet viselő eposzt nem kis munkával összerendezte és letisztázta, kertjében (a későbbi kolozsvári botanikus kertben) ünepséget rendezett, ahogy Széchy Károly írja: „néhai barátja halhatatlanságának ünnepét”. Itt mutatta be a hőskölteményt Kolozsvár neves írónak: Gyulai Pálnak, Jakab Eleknek, Kőváry Lászlónak, Kriza Jánosnak, Szabó Károlynak és Vass Józsefnek. Az eposz felfedezésének hírére az akkor éppen Erdélyben tartózkodó Jókai vitte Pestre. Ő volt az, aki 1853-ban, a *Déliháttan* a hősköltemény néhány részletét először közölte. Az eposzt gróf Mikó Imre 1854-ben adta ki. Debrecezen művének elemzéséknél később több nagy tanulmány és könyv is megjelent, sőt doktori értekezés és akadémiai székfoglaló is született belőle. Olyan neves irodalomtörténészek foglalkoztak az eposzsal, mint pl. Gyulai Pál, Szász Károly, a már többször idézett Széchy Károly vagy Toldy Ferenc.

Az erdélyi ipar, benne a bányászat és a kohászat Debrecezen fellépéséig – ma úgy mondánánk – stagnált. Ezen fontos iparágakban rejlő lehetőségek kiaknázatlanok voltak. Debrecezen zseniális gyakorlati és szervező tehetsége az 1830–1840-es években újítások és találmányok sorával aknázta ki ezeket a lehetőségeket. Szerteágazó munkásságával az erdélyi bányászatot és kohászatot addig nem látott színvonalra emelte. Természetesen ezt ő az újra fogékony, a tehetséget is felismerő kincstári vezetés nélkül, nagyszerű munka- és pályatársak nélkül (mint pl. Bölöni Mikó Samu, László József, Reinbold Antal, Szentkirályi Zsigmond stb.) nem érthette volna el. A jelentkező eredményt velük együtt érte el, de, hogy az erdélyi bányászat felvirágoztatásában a döntő, meghatározó szerepet már saját korában is neki tulajdonították, azt magában jól mutatja, hogy Debrecezen az egyetlen erdélyi bányász névvel illették. Reformkori szakmai működése betetőzése volt az 1848-49-es szabadságharcban teljesített szolgálata. Debrecezen nem lett képviselő, nem lett politikus, mert ő vérbeli tudós-hivatalnok volt. A sza-

badságharc hivatalnokaként (miniszteri biztosi minőségben) legnagyobb – az utókor elismerésére méltán számot tartó – teljesítménye, Erdély pénzügyigazgatásának az egységes magyar pénzügyigazgatási rendszerbe való integrálása volt.

Sajnálatos, hogy a szabadságharc leverése után állásából elbocsátva nem dolgozhatott tovább az erdélyi bányászat nagyobb hasznára. Már több mint sajnálatos, hogy igen korán, 49 évesen meghalt, hiszen ha elgondoljuk, hogy tovább él, mire lett volna még képes?! Persze amit rövidebb életében elért az sem több, sem kevesebb annál, minthogy az erdélyi bányászat és kohászat nagyrészt az ő sokoldalú munkásságának köszönhető, hogy a XIX. század 30-as, 40-es éveiben maga is reformkorát élte

Debreczeni-Droppán Béla

Irodalom: *Gróf Mikó Imre:* Debreczeni Márton élete. Debreczeni Márton: A kióvi csata. Pest, 1854. 1–39. old.; *Széchy Károly:* Debreczeni Márton. Debreczeni Márton költői művei. 1. k. Bp., 1903. 5–259. old.; *Hory Farkas:* Debreczeni Márton. Vasárnapi Újság, 1854. 12. sz. 96. ols.; *Kelemen Lajos:* A magyargyerőmonostori református templom. (Kézirat) é. n.; *Versényi György:* Debreczeni Márton emlékezete. Erdélyi Múzeum. 16. évf. 1899. 1. füz. 22–33. old.; *Ulő:* Emlékezés Debreczeni Mártonra. Magyar Polgár. 25. évf. 1902. 20. sz. 1–2. old.; *Faller Jenő:* Debreczeni Márton (1802–1851) élete és munkássága. Kohászati Lapok. 7. évf. 1952. 2. sz. 25–36. old.; *Angyal Miksa:* Debreczeni Márton és az általa feltalált csigafúvó. Bányászati és Kohászati Lapok. 43. évf. 1910. 6. sz. 337–350. p.; *Latinák Gyula:* A Vajdahunyadi magy. kir. vasgyár és tartozékai. Bp., 1906.; *Benkő Samu:* Debreczeni Márton szótárszerkesztményei. Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hajdu Mihály és Kiss Jenő. Bp., 1991. 78–91. ols.; *Márki Sándor:* Az erdélyi unio-bizottság. Budapesti Szemle. 95. évf. 1898. 321–358. old.; *Trócsányi Zsolt:* Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp., 1976.; *Vass József:* Síremlékek a kolozsvári temetőben. Dr. Barra Imre és Debreczeni Márton hamvai felett. Család könyve. 2. évf. 1856. 9. és 10. füz. 265–269. old.; *Gyarmathy Zsigáné:* Debreczeni Márton. *Ulő:* Erdélyország Tündérorság. Bp., 1900. 73–81. old.; *Gazda István:* Kuriózumok a magyar művelődés történetéből. Tudósnaptár. Bp., 1990.

Debreczeni Márton több ezer oldalas irathagyatékát jelenleg a Kolozsvári Állami Levéltár és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kéziratosztálya őrzi (KvÁLvt.: Mikó-Rhédei cs. lvt. 115–118. doboz; KvEgyKvt.: Ms 712, Ms 967, Ms 1894, Ms 2174–2176, Ms 2190, Ms 2620, Ms 2803, Ms 2872, Ms 2991 II./65, Ms 3174).

Kerített templom Győrmonostoron (Kós Károly rajza)